

VÁLTOZÓ VIDÉKKÉP – MINDEN IDŐBEN

Nagy Zita Éva

Debreceni Egyetem

H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1.; e-mail: nagyze@dragon.unideb.hu

Kovách Imre szerk.: *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI, 2007.

Kovách Imre–Csurgó Bernadett–Kiss László–Nagy Kalamász Ildikó szerk.: *Vidék- és falukép a változó időben*. Budapest: Argumentum – MTA PTI, 2007.

Az elmúlt két évtizedben a szociológiában és a (szociál)pszichológiában egyaránt lendületet kaptak mind a reprezentációkkal, mind az identitással, annak jellemzőivel, felépülésével, változásával foglalkozó kutatások. Az elsősorban elméleti eredmények összekapcsolása, és különböző területeken történő mind szélesebb körű „alkalmazása” napjaink és – feltehetően – a jövő társadalomkutatásának fontos irányát képviseli. A Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézetének munkatársai által készített, Kovách Imre által szerkesztett *Vidék- és falukép a változó időben*, illetve *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon* című kötetek e kutatási irányok legújabb fejleményeit különleges alaposággal és kreativitással alkalmazzák empirikus megfigyeléseik és következtetéseik megfogalmazása során.

Az identitás – mely „a társadalmi szereplők esetében az életcélok felépítésének folyamata valamely kulturális attribútum vagy attribútumok valamely összefüggő halmaza alapján, ami a célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvez” (Castells 2006: 28) -, a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, hiszen a társadalmi szereplők vállalt identitásaikkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját – mind több területen történő kutatása ezért is rendkívül fontos feladat.

Napjainkra a szociálpszichológia csoportlélektani indíttatású kutatói,¹ és a szociológia e témával foglalkozó szakemberei körében viszonylagos egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy az identitások (merthogy mindenki több identitással is rendelkezik) alakulása, az „egyénytés” dinamikus folyamat, mely egyének és csoportok közötti társadalmi interakciók során és hatására történik. A társadalmi befolyásoltsággal, illetve meghatározottsággal foglalkozó első elméletek és kutatások az elmúlt évszázad közepén láttak napvilágot, az eredmények széles körű elterjedése és befolyásuk jelentős növekedése azonban az elmúlt két évtized fejleménye (László 1999; Pataki 2004). A Tajfel és a bristoli iskola működéséhez köthető kategorizációs identitáselmélet jelentősen befolyásolta és befolyásolja napjainkban is a kapcsolódó szociálpszichológiai, szociológiai vizsgáldásokat. Ugyancsak fontos elméleti forrást jelentenek az e témá-

1 Az identitás kutatásának létezik egy pszichoanalitikus indíttatású irányzata is, melyet elsősorban Erikson nevével fémjelzhetünk.

ban kutatók számára – a teljesség igénye nélkül – Moscovici, Breakwell, Ellemers, Zajonc, vagy akár a magyar Pataki Ferenc, illetve László János elméleti és empirikus eredményei.

A szociális identitás kutatásának szociológiai hagyományai, alapjai sorában elsőként két klasszikus elméletet, irányzatot szokás megemlíteni: az egyik a Robert K. Merton és Alice S. Rossi (2002) nevéhez kötődő vonatkoztatási-csoport elmélet, a másik a szimbolikus interakcionista Erving Goffman (1981) szociális identitással és stigmával foglalkozó elmélete. Az identitások létrejötte folyamatának és viszonyainak megértéséhez olyan szociológusok munkái is jelentősen hozzájárulnak, mint a posztstrukturalista Derrida vagy Foucault. Derrida érdeklődésének középpontjában a „jelentések” kialakulásának vizsgálata áll. Vélekedése szerint a „jelentés” magában foglalja az azonosságot (az, ami) és a különbözőséget (az, ami nem). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy valamely „kategóriának” szüksége van az ellentétére is önmaga definiálásához, vagyis az emberek, vagy csoportok valakivel ellentétbe állítva definiálják önmagukat (normálisként, városiként, stb.). Az pedig kulturális közmegegyezésből adódik, hogy melyik kategória lesz „természetes” és melyik „másodlagos” a bináris ellentétpárban. Azt a folyamatot, melynek során feltárjuk egy meghatározott bináris ellentét alapjait, dekonstrukciónak nevezi. Foucault felhívja a figyelmet arra, hogy a társadalmi identitások azon módok eredményei, amelyek szerint a tudás rendszereződik. A tudomány helyett ő inkább a geneológiát, vagy az identitások, az énképek, a társadalmi normák és intézmények kialakítását nyomon követő történelmi-kritikai elemzéseket favorizálja.

Az identitás társadalmi folyamatok során történő alakulásából, „szociális jellegéből” az következik, hogy változása, befolyásolása, meghatározása hatalmi viszonyokban történik, hatalmi kérdés: *„aki a kollektív identitás alapját megteremti, az meghatározza az identitás szimbolikus tartalmát és a belőle fakadó célokat azok számára akik vállalják és akik elhatárolják magukat tőle”* (Castells 2006: 30).

Ez az identitásokat és – a másik oldalról – érzékeléseket elsősorban mint a társadalom szerkezetéről és hatalmi viszonyairól látletet adó jelenségeket, jelentéseket tekintő modern szemlélet képezi a jelen recenzió tárgyát képező kötetek, tanulmányok elvi, szemléletbeli alapját. Az identitáskutatások elméleti eredményeinek a vidék, és a vidékiség kutatása során történő alkalmazása pedig önmagában is mindenképpen újszerű fejlemény. Az „alkalmazott” identitáskutatások napjainkban ugyanis még mindig legjellemzőbben az etnicitás-vallás kérdéskörében készülnek; emellett egyre nagyobb számban találhatók a stigmával foglalkozó vizsgálatok. Mindez nem meglepő annak függvényében, hogy az identitáskategóriák (szociális kategóriák) tipizálására tett újabb és újabb kísérletek hasonló eredményekkel jártak: a kapcsolatokat, a hivatást-foglalkozást, a politikai odacsatlakozást, a stigmát és az etnicitás-vallást (illetve ezeknek kisebb-nagyobb mértékben megfeleltethető kategóriákat) tekintik jellemzően fő identitástípusnak (Pataki 2004)

A helyi alapú identitások és az általuk meghatározott viselkedések vizsgálata (amely tehát nem az etnicitás-vallás kérdéskörében készül) mindezidáig korlátozott mértékben – és főként egymásnak meglehetősen ellentmondó tartalommal – jelent meg mind a nemzetközi, mind a hazai tudományos életben. A kutatást nagyban nehezíti, hogy – a szociálpszichológia eredményeivel egybevetve – több a témával foglalkozó szociológus is úgy vélekedik, hogy a helyi környezetek önmagukban nem

alakítanak ki megkülönböztethető identitást és így sajátos viselkedési mintákat sem. Sokkal inkább „*átfedésben vannak a célok és társadalmi elismerés más forrásaival, olyan sokrétű mintát követve, ami lehetővé teszi az eltérő értelmezéseket*” (Castells 2006: 94). Ez a „hátrány” a kutatás szempontjából „előnyt” is jelenthet: lehetővé teszi az „objektívebb” kutató magatartást és a folyamatok, mechanizmusok reálisabb elemzését.

A vidékiség, a vidék(i) identitáselem és a vidék imázsa kapcsán a szerzők összegyűjtöttek és alkalmaztak néhány olyan elméleti-kutatási előzményt melyek – e sorok írója szemében legalább is – a kötetek, a bennük rejlő tudásanyag és a vizsgálati szemléletmód amolyan axiomatikus alapját képezik és szervesen kapcsolódnak az identitás értelmezésének előbbiekben felvázolt elveihez. „... *Cloke szerint a vidék fogalma napjainkra olyan társadalmilag létrehozott diszkurzív kategóriává vált, amely nem köthető konkrét társadalmi térhez, vagy terekhez. A vidék jelentésében a különböző földrajzi terek, a vidékhez kapcsolódó mítoszok és szimbólumok egyszerre vannak jelen. A vidékképet a társadalmi tér konstruálásának részeként döntően városi szereplőcsoportok, zömmel középosztálybeliek alkotják meg. A városiak vidékképében saját igényeik fogalmazódnak meg...*” (45. o.), illetve: „*nem az a kérdés, mi a vidék, hanem az, hogy a különböző szereplők hogyan értelmezik és érzékelik a vidéket...*” (68. o.).

E szemléletmódhoz igazodva a jelen recenzió tárgyát képező két kötet *Vidék- és falukép a változó időben*, illetve *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatása a vidéki Magyarországon* egymást kiegészíti – ez pedig jelen sorok írója számára különösen értékes.

A *Vidék- és falukép a változó időben* című kötetben a szerzők az imázs nemzetközileg elfogadott és alkalmazott fogalmához illeszkedve gyűjtötték össze azt, hogy hogyan is gondolkodtak, gondolkodnak a társadalom „mérvadó” csoportjai, véleményformáló forrásai a vidékről, a vidék emberéről, vagyis hogyan látta, látja – a bináris logikát felhasználva – a „mi” „őket”. A kötet mindenekelőtt forrásmunka, felépítését tekintve szöveggyűjtemény-szerű: a tematikus válogatásokat és képeket rövid szakmai bevezetők választják el egymástól. A fejezetek között a korai statisztika vidékképe, a „népi mozgalom”, a városi kultúra, illetve médiák faluképe, a Millenium korszakának és a Kádár-kornak a vidék-imázsa, a 20. század miniszterelnökeinek kapcsolódó programbeszédei és a rendszerváltás utáni parlamenti felszólalások, a vidéki turizmus és a vidék-meghatározási viták egyaránt helyet kaptak. A válogatás logikája tehát egyszerre több dimenzió mentén mozog: egyaránt felfedezhetőek időbeli, tematikus, a különböző források és a lehetséges szereplők szerinti metszetek – ez egyrésztől érdekessé, színessé teszi a válogatást, másrésztől azonban rendkívül megnehezíti annak a kutatónak a dolgát, aki a kötet szövegeire támaszkodva további elemzések elkészítésére vállalkozna. A fejezetek és témák kiválasztása és a kapcsolódás logikája – mint az a bevezetőből megtudható – a szerzők akaratából marad rejtve: a válogatás újdonságaként értékeli, és az olvasót „*interaktív olvasásra és tanulmányozásra szeretnék ösztönözni*” (10. old). (Jelen sorok írója számára ez a tény egy picit ijesztő... egyrésztől túlon túl nagy felelősséget érez a saját vállán olvasóként, másrésztől aggodalmát fejezi ki a tekintetben, hogy ez a „titokzatosság” éppen a tudományos felhasználhatóságot csorbítja). Márpedig a kötet egyik legfontosabb lehetősége – jelen sorok írója szerint legalább is – éppen a tudományos felhasználhatóságban rejlik: egyrésztől a vidék-képek, az erősebb, a „mi” csoportban élő vidék-imázsok leírása, elemzése se-

gíthet megismerni az érintett társadalmi és politikai berendezkedések céljait és működését (tehát mind a (társadalom)történet, mind a szociológia számára fontos adalékkal szolgálhat). Mindemellett – éppen a gyűjtések időbeli metszete – előmozdíthatja azon folyamatok megértését és elemző leírását, hogy az „erősebb”, „hatalmasabb” csoportok vélekedései hogyan hatnak a „gyengébbek” (jelen esetben: a vidéken élők) identitására (így tehát: céljaik meghatározására és cselekvéseikre). Ez pedig a gyűjtések tárgyától függetlenül is nagyszerű tudományos eredményekkel bírhat. A tudományos felhasználhatóság mellett a forrásmunka nagyon jól hasznosítható az oktatásban, és a tervezés egyes folyamataiban is.

A *Vidék- és falukép a változó időben* című kötet Kovách Imre által írt informatív és orientáló bevezetőjében rövid elemzés olvasható, melyben a szerző bemutatja a legfontosabb vidék-képeket és az elemzés lehetséges irányait. Ez az elemző munka a jelen recenzió tárgyát képező másik – *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatása a vidéki Magyarországon* című – kötetben válik teljessé és többoldalúvá (nemcsak a kutatók személyét, de a felhasznált empirikus forrásokat, módszereket és szemléletmódokat tekintve is). A tanulmánykötet – mely témáit tekintve két nagy fejezetre tagolódik: a vidékimázsok kutatására, illetve a tudáshasználatra a vidékfejlesztésben – a Vidék 2004, Vidék 2005, az EU FP5 RURBAN, illetve az EU FP6 CORASON elnevezésű kutatások adatfelvételeire és szakmai anyagaira épül.

A vidékimázsokkal foglalkozó elemző tanulmányok abból a jelen recenzióban már korábban részletesebben bemutatott alapfeltevésből indulnak ki, hogy a vidékfogalom a társadalmi diskurzusokban formálódik (és a vidék „nem városiként” jelenik meg - ez alapvetően annak az eredménye, hogy a diskurzust a „városiak” uralják). Ebből pedig akár következhetne az is, hogy a két csoport vidékképe jelentősen eltér.

Jelen sorok írója számára rögtön felmerül az – az akár mindent eldöntő – kérdés, hogy adott esetben, amikor maga a kategorizáció alapját képező fogalom a vizsgálat tárgya, vajon hogyan, milyen szabályok mentén határozhatóak meg a „mi” és az „ők” elemzési kategóriái. Az első – Kelemen Eszter és Kovách Imre által írt – tanulmány az egyik, amelyben explicit módon foglalnak állást e tekintetben, és a „mi” és „ők” kategóriáit a lehető legtágabban értelmezett „agrárérintettséggel” hozzák kapcsolatba – vagyis azt feltételezik, hogy a vidék-képet illetően a „mi” és „ők” csoportjai főként az egyének „agrárérintettségének” dimenziójában válnak el. Az „agrárérintettséget” pedig amolyan „objektívizált feltételek” meglétével mérik (mint: van-e földje, termel-e valamit akár a maga számára is, stb.) Eme operacionalizációs folyamat eredményeként azt találták, hogy a magyar lakosság 61,5%-a agrárérintett (!) – és a későbbi elemzések során megfogalmazott „homogén heterogenitást” egyrésztől éppen ezzel a nagy érintettséggel magyarázza a szerkesztő.

Csurgó Bernadett tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „*A közgondolkodás hagyományosan a kisvárosok, és falvak lakóit tekinti vidékinek. Ezt a meghatározást alkalmazva...*” (61. old). Jelen sorok írójának ez utóbbi, és a többi elemzésből fájóan hiányzik egy (vagy legalább is egy ennél jobban megalapozott) fogalom-meghatározás és értelmezés. A kutatás témája szempontjából rendkívül érdekes és fontos lett volna azt mérni, hogy a válaszadó vajon „mi”-nek vagy „ők”-nek, azaz „vidékinek” vagy „városinak” (már amennyiben ez a fogalom a párja a „vidéki”-nek... ez talán leginkább e recenzió szerzőjének fogalomrendszeréről árulkodik...) titulálja, sorolja-e önmagát, és ő maga hogyan viszonyul ehhez az önbesorolásához. Vagyis az

elemzések eredményei – éppen az alapjukat jelentő elméleti fejtegetéseket figyelembe véve – talán jobban értelmezhetőek lettek volna akkor, ha az elemzésbe, vagy az értelmezésbe bevonják a válaszadó szociális kategóriájára vonatkozó adatokat is. Közvetlenül azután persze, hogy „konceptualizáltatják” vele a „vidék”, „vidéki” fogalmát, hiszen a témával foglalkozó kutatók napjainkban már jellemzően egyetértenek abban, hogy a „vidék”, „vidéki” fogalom és identitás „nem helyrajzi kérdés”; az érintettek vidék-felfogásáról azonban nem tudunk meg információkat az elkészült tanulmányokból.

Mindemellett a fejezetek igazi kincseket rejtenek a (szakértő) olvasó számára. Az agrárérinthettség becslése és az agrárérinthettek társadalmi összetételének leírása önmagában nagyszerű és hiánypótló eredménye az elkészült elemzésnek. A Megyesi Boldizsár által készített, a magyar társadalomban jelen lévő vidék-képeket klaszterelemzéssel leíró modell virtuóz elemzés eredménye és a kialakult csoportok rendkívül informatívak. Csurgó Bernadett ugyancsak alapos és magas szakmaiságot mutató munkája rendkívül fontos jelenségekre, anomáliákra hívja fel az olvasó figyelmét: mint például arra, hogy a gazdálkodókat mindössze a válaszadók 38,1%-a tekinti a vidéki társadalom jellemző rétegének, míg a kapcsolódó politikai diskurzusban (lásd. *Vidék- és falukép a változó időben* című kötet) a vidékképben mégis döntően a mezőgazdász és a hozzá kötődő társadalmi rétegek reprezentálódnak (vajon miért is?)... . Vagy arra, hogy a társadalom mennyire érzékenyen reagált a vidéki társadalom kedvezőtlen társadalmi-szociális változásaira. Hogy a vidék lemaradását, problémáit a leginkább érintett és a legkevésbé érintett területeken élők látják a leginkább, és így tovább.

A kötet második része napjaink szociológiai kutatásainak másik „nagy családjába” a tőkékkel, tőkefajtákkal foglalkozó vizsgálódások sorába tartozó színvonalas elemzéseket tartalmaz, melyek témájukat tekintve a vidékfejlesztés – fenntarthatóság – tudás – tudáshasználat fogalmi köré épülnek.

Nagy Kalamász Ildikó a vidéki társadalom aktivitásával, társadalmi részvételével, részben társadalmi tőkájével foglalkozik, amely – a szerző feltételezése szerint – jól jelezheti a lakosság vidékfejlesztésben való részvételi szándékát, együttműködési hajlandóságát és a mozgósítható tudás használatának módjait. Tanulmánya első részében alapos áttekintést ad a társadalmi részvétel jogi és intézményi keretrendszeréről, hagyományairól, majd a hazai kutatási eredményekből ismertet néhányat. Ezt követően a Vidék 2005 eredményei alapján fontos jelenségekre hívja fel az olvasó figyelmét: többek között arra, hogy a helyi tudás termelésének – a vidéki és kistelepüléseken különösen – a passzív részvételt igénylő rendezvények és egyházi események a legmeghatározóbb színterei, hogy az aktív társadalmi részvétel napjainkban is leginkább a magasabb státuszú középosztályhoz kötődik, illetve, hogy a vidéki területeken tapasztalható magasabb társadalmi aktivitás nem feltétlenül van összefüggésben a társadalmi részvétel intézményesült formáival – e területeken sokkal inkább működnek a tudáshasználat és döntésbefolyásolás informális csatornáit.

Kovács Imre és Kristóf Luca egy „új osztály” – a közvetítők – jellemzőit és funkcióját vizsgálja. Tanulmányuk elején meghatározzák, hogy kik is a közvetítők (e fogalom tekintetében a kapcsolódó szakirodalomban ez idáig nem volt konszenzus), majd bemutatják, hogy hogyan vezetett a vidékfejlesztés projekt-alapúvá válása, a város és a vidék kapcsolatainak átalakulása, az Európai Unió politikák reformja és az államok

vidékfejlesztésbe történő beavatkozása e csoport megjelenéséhez, megerősödéséhez. Elemzésükben a RURBAN kutatásban résztvevő öt európai országban végzett megfigyelések alapján nagyon értékes és informatív, a mindennapi életben, fejlesztésekben felhasználható modelleket alkotnak a közvetítők és az egyéb szereplők együttműködéséről.

Kelemen Eszter, Megyesi Boldizsár, illetve Nagy Kalamász Ildikó a tudásinterakció vidéki térségek fenntartható fejlődésben játszott szerepéről írott tanulmánya három alapvető kérdésre keresi a választ: „*milyen tudásformákat használnak a vidékfejlesztés helyi szintjén megjelenő szereplők, hogyan és milyen kölcsönhatások keletkeznek e tudásformák között, s mindez miként hat a szereplők által működtetett tevékenységek fenntarthatóságára*” (122. o.). Az elemzéseket nagyon színvonalas elméleti háttér alapozza meg, és következtetéseiket olvasmányos esettanulmányokkal illusztrálják.

Csurgó Bernadett, Kovách Imre és Eva Kucerová rendkívül érdekes tanulmánya a fenntarthatóság alapelveihez kötődve (mely fogalom értelmezése – feltételezésük szerint – a szereplők osztály-, hatalmi pozíciójának és érdekeinek következményeként is magyarázható) vizsgálja a hatalmi viszonyok és tudáshasználat összekapcsolódását.

„*A tanulmány a fejlesztési projekteknél használt tudásformák társadalmi forrásait, hozzáférhetőségét és fejlődési dinamikáját vizsgálja, és bemutatja, ahogy a szereplők megvitatják, elfogadják vagy éppen ellenállnak a vidékfejlesztés és ezzel együtt a fenntarthatóság követelményeinek...*” (140. o.). Nemzetközi adatok alapján elemzik a hatalom és tudás közötti kölcsönhatás rétegeit, a „projektnek a szereplők fölötti hatalmát”, mely abból származik, hogy nincs egyetlen olyan szereplő sem, aki önmaga rendelkezik megfelelő tudással és erőforrással céljai megvalósításához, ezért a projektben való részvétel válik a fejlődés egyetlen lehetőségévé. A terepmunka során többféle – a szereplőkre ható – kényszer azonosítottak a kutatók, így: a vidékfejlesztési célok, az intenzív tudásfelhasználás, a szereplők közötti együttműködés, és az adminisztratív szabályok kényszereit (ugye ismerős?). Ugyancsak vizsgálták a „fenntarthatósági projekteken belüli hatalmi viszonyok” forrásait, és azt, hogy ezek milyen kapcsolatokat és milyen tudásközvetítési modelleket eredményeznek a résztvevők között.

Az eme tanulmányokban megjelenő témák, kérdések aktualitása vitathatatlan; annak megértése és nyilvánvalóvá tétele, hogy az elemzett jelenségek során mely társadalmi csoportok érdekei milyen formában reprezentálódhatnak rendkívüli fontosságú: ezek a folyamatok ugyanis alapvető kölcsönhatásban vannak a térségek gazdasági, társadalmi folyamataival. A vidékfejlesztés – akár az anomáliák feltérképezésével történő – „tudományos segítése” mindemellett azért is fontos, mert a fejlesztéshez kapcsolódó helyi kezdeményezések lehetnek azok a „mozgalmak”, melynek során az emberek felfedezik és védik közös érdekeiket, új, közös célok alakulnak ki – ez pedig megteremti a valahová tartozás érzését, és sok esetben egy új, közös kulturális identitást is. Ennek megfelelően a kötet nemcsak a széles értelemben vett tudományos közönség, de a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakemberek, a „szereplők”, tervezők, döntéshozók számára is haszonnal forgatható.

A *Vidék- és falukép a változó időben*, illetve *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon* című kötetekben megjelenő szemléletmód, a kutatások elvi és gyakorlati megfontolásai, az így felhalmozott tudásanyag kibővített fordulatot hoznak a vidékkel foglalkozó hazai kutatások tekintetében;

mindemellett alkotó módon és magas szakmaisággal reagálnak a vidék napjainkban zajló legfontosabb strukturális és társadalmi folyamataira. Márpedig „...annak az ismerete, hogy mit tudunk a vidékről, miért, minek és kinek az érdekében legalább annyira meghatározhatja a vidék fejlődésének lehetőségeit, mint a tárgyi, földrajzi, éghajlati adottságokról és a társadalom makro-szerkezetéről szóló tájékozottság” (7. o.). A kötetek mindezen erényeik mellett rendkívül olvasmányosak, áttekintésük hasznos időtöltést jelenthet nemcsak a témával foglalkozó kutatók, szakemberek, de a laikus olvasó számára is.

IRODALOM

- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Tanulmányok. Budapest: Gondolat.
- László J. (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest: Scientia Humana–Kairosz.
- Castells, M. (2006): *Az identitás hatalma*. Budapest: Gondolat-Infonia.
- Merton, R.K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pataki F. (2004): *Érzelem és identitás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.